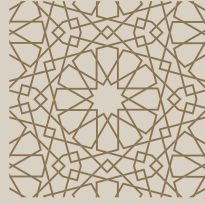


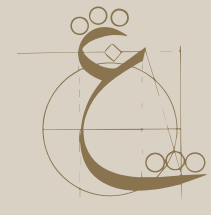
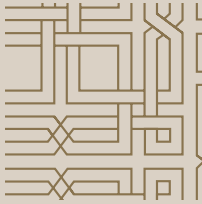


kadim

SAYI / ISSUE 7 • NİSAN / APRIL 2024



07



kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim



Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 7 • NİSAN | APRIL 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre Açık Erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre Open Access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark



EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Kuzey Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Salih Münir Bey'in Diplomatik Girişimleri

THE STRUGGLE FOR INFLUENCE
IN NORTH AFRICA AND SALİH
MUNİR BEY'S DIPLOMATIC
INITIATIVES



KASIM HIZLI*
SACİT UĞUZ**

ÖZ ABSTRACT

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla ortaya çıkan yeni düzen, Osmanlı Devleti için sorun çözücü olmaktan ziyade mevcut problemleri artırmaya yönelik maddeler içermektedir. Antlaşma, imparatorluğun büyük toprak kayıpları yaşamasına sebep olduğu gibi Fransa ve İngiltere'nin etkisine aldığı Tunus ve Sudan gibi bölgelere sınır olan Trablusgarb ve Bingazi'yi işgale müsait hâle getirdi. Osmanlı İmparatorluğu ekonomik ve askerî açıdan zayıf durumda olduğundan işgal girişimlerine uluslararası antlaşmaların sağladığı imkânlar çerçevesinde hukukî yollarla cevap vermeye çalıştı. Bu çalışmada, sömürgecilik yarışıyla hedef hâline gelen Osmanlı'nın Afrika'daki toprakları ve nüfuz alanlarının korunması yönündeki diplomatik girişimler, Paris Büyükelçisi Salih Münir Bey'in faaliyetleri üzerinden incelenmiş, Münir Bey'in Yıldız Sarayı'nın dış politika tercihlerine yaptığı etki tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Arşivi'nde mahfuz belgeler ile konu hakkındaki ikincil kaynaklar üzerine inşa edilen çalışmanın kapsamı Münir Bey'in elçilik yıllarıyla (1896-1908) sınırlıdır.

Amabtar Kelimeler: Kuzey Afrika, Hinterland, Trablusgarb, Salih Münir Bey, II. Abdülhamid.

The Treaty of Berlin signed in 1878 caused the Ottoman Empire to suffer great territorial losses, moreover, major Ottoman holdings in North Africa, Tripoli and Benghazi came under the threat of occupation by France and Britain, which controlled the neighboring Tunisia and Sudan respectively. The Ottoman Empire did not have the military and economic means to counteract these threats, thus it was forced to rely on legal and diplomatic measures within the framework of international treaties. One of the prominent diplomats in this regard was the Ottoman Ambassador to Paris, Salih Münir Bey. Focusing on the activities of Salih Münir Bey as an ambassador for more than a decade (1896-1908), this study analyses the diplomatic attempts to protect the Ottoman territories and spheres of influence, which became a target in the colonial race in Africa, as well as Münir Bey's influence on the foreign policy decisions of the Ottoman court.

Keywords: North Africa, Tripoli, Hinterland, Salih Münir Bey, Abdulhamid II.



MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 5 Haziran 2023 | Date Received: 5 June 2023
Kabul Tarihi: 20 Aralık 2023 | Date Accepted: 20 December 2023



ATIF | CITATION

Hızlı, Kasım - Uğuz, Sacit. "Kuzey Afrika'da Nüfuz Mücadelesi ve Salih Münir Bey'in Diplomatik Girişimleri". *Kadim* 7 (Nisan 2024), 93-112. doi.org/10.54462/kadim.1309866

* Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul, kasimhizli@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7265-5522.

** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sacituguz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0412-8250.

GİRİŞ

Büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, imparatorluğun uluslararası dengedeki yeri hakkında önemli kararların uygulamaya konulduğu bir sürecin başlamasına yol açtı. 1856 Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti lehine oluşan denge yok oldu ve geniş Osmanlı topraklarının paylaşımına imkân sağlayan bir durum ortaya çıktı. Osmanlı Devleti bu harbe kadar dış politikada “mevcudu muhafaza” ilkesiyle hareket ederken Berlin Antlaşması'ndan sonra “olabildiğince az kaybetme” noktasına geriledi.¹

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün, ancak birkaç büyük gücün güvencesi ve yardımıyla sağlanabileceği düşüncesindeydi.² Ancak bu, ittifaklar sistemine dâhil olmak anlamına gelmiyor, büyük güçler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak mümkün olduğu kadar tarafsız kalmak esasına dayanıyordu.³ Sultan Abdülhamid, blok ittifaklardan birine girmenin avantajdan çok dezavantaj getireceği kanaatindeydi. Bir ittifak bloğuna dâhil olmak, büyük güçler arasında yaşanacak sorunlarda taraf tutmak zorunda kalacak olan devleti olumsuz etkileyebilir ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde olduğu gibi İngilizlerden yardım beklentisiyle savaşa giren imparatorluğun tekrar benzer felaketler yaşamasına sebep olabilirdi.⁴

Bu arada Almanya karşısında 1871 yılında yaşadığı Sedan yenilgisiyle prestij kaybı yaşayan Fransa, Avrupa kıtasının yükselen gücü Almanya'nın ataklarını önlemek için bölgedeki konumunu sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Almanya ise bu savaşın intikamını almaya çalışan Fransa'yı Avrupa kıtasından İngiltere ya da başka bir güçle çatışabileceği alanlara yönlendirmek istiyordu. Bu amaçla 1878 Berlin Kongresi'nde Fransa'yı Tunus'u işgale teşvik etti.⁵ Bu işgali kabul etmeyen Osmanlı Devleti ise Kuzey Afrika'daki hâkimiyet bölgelerini takviyeye başladı. Bu şekilde hem Fransız tehlikesi engellenecek hem de Tunus'un Fransızlarca işgaliyle Trablusgarb'ı kendi mülkü olarak gören İtalya'nın emellerine set çekilecekti.⁶

Osmanlı ile Fransa arasında Tunus'un işgaliyle başlayan güven kaybı yıllar geçtikçe arttı. Üstelik bu süreçte iki devlet arasında çatışmalara kapı aralayan başka sorunlar da vardı: Fransa'nın kapitülasyonların sınırlarını zorlayarak imtiyazlardan olabildiğince yararlanmaya çalışması, Katolikleri himaye politikası ve Mısır Meselesi'nde İngiltere'ye karşı Osmanlı ile iş birliği görüntüsü verse de bu iş birliğini somutlaştıracak pozisyona girmemesi bu cümleden-

- 1 Murat Özyüksel, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoglu (İstanbul: Der Yayınları, 1998), 5-6; Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 428-429.
- 2 Sultan bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Devlet-i Aliye'nin bulunduğu nokta-i coğrafiye nazaran bihakkin muhafaza-i asayiş etmesi dostluklarına asla tagayyür gelmeyecek birkaç Avrupa devletinin dostluk ve muavenetlerine istinad edip o devletlerin hüsn-i niyetlerini bilmesine ve Avrupa mehâfil-i siyasisesince dahi Devlet-i Aliye'nin bekasıyla tamâmi-i istiklâliyetini muhâfaza eder devletler bulunduğu malûm olmasına mütevakıftır ki işte o vakit Devlet-i Aliye bütün cihannın tahsinini kazanacak surette bihakkin asayiş muhâfaza ile islaha muhtaç bir şey varsa onları islah eylemeye meydan bulabilir” Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d), 1117, 6 Rebiulahir 1315 (3 Eylül 1897).
- 3 Selim Deringil, “II. Abdülhamid'in Dış Politikası”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 2/306; Selim Deringil, “Some Comments on the Concept of Legitimacy in the Foreign Policy of Abdulhamid II”, *Studies on Ottoman Diplomatic History* (İstanbul: The ISIS Press, 1987), 1/98.
- 4 F.A.K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Dâvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 79.
- 5 Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nabi, *Trablusgarb, Bingazi ve Cezair-i İsna Aşer Meseleleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334), 4.
- 6 Engin Deniz Akarlı, “The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)”, *Studies on Ottoman Diplomatic History* (İstanbul: ISIS Press, 1990), 5/76.

di.⁷ Osmanlı-Fransız gerginliğini artıran bir diğer önemli sebep ise Fransa'nın Trablusgarb ve Tunus hinterlandındaki konumunu güçlendirmek için İngiltere ile Mısır mukabilinde anlaşmasıydı.⁸

Bu çalışmada, Afrika'daki sömürgecilik yarışında hedef haline gelen Osmanlı toprakları ve nüfuz alanlarının korunması yönündeki diplomatik girişimler, Paris Büyükelçisi Salih Münir Bey'in⁹ faaliyetleri üzerinden incelenmiş ve Münir Bey'in Yıldız Sarayı'nın dış politika tercihlerine yaptığı etki tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu hakkındaki çalışmaların başlıcası Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'nin *Trablusgarb*¹⁰ isimli eseri ile Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi'ye ait olan *Trablusgarb, Bingazi ve Cezair-i İsna Aşer Meseleleri*¹¹ isimli eserlerdir. Bu eserlerden ilki Trablusgarb ve hinterland doktrini hakkında geniş değerlendirmeler içeren ilk eserdir; ikincisi ise Osmanlı hariciyesi için hazırlanmış küçük bir risaledir. Konu hakkında Engin Deniz Akarlı'nın bölgedeki Osmanlı savunma sisteminin güçlendirilmesine yönelik faaliyetleri ele aldığı bir makalesi bulunmaktadır.¹² Konu hakkında literatüre katkı sağlayan en önemli çalışma ise Abdurrahman Çaycı'ya aittir.¹³ Bu çalışmada Osmanlı ve Fransız Arşivi'nden belgeler kullanılarak bölgedeki Türk-Fransız rekabeti uluslararası ilişkiler disiplini açısından incelenmiştir. Muhammed Tandoğan, konuya dair son çalışmalardan birini hazırlamıştır. Bu çalışmada bölgenin önde gelen kabilelerinden Tevârikler, Osmanlı Devleti'yle olan münasebetleri bağlamında kapsamlı bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.¹⁴ Konu hakkındaki son çalışmalardan bir diğeri Mostafa Minawi'ye aittir.¹⁵ Osmanlı'nın 1885 Berlin Konferansı'na katılımı ve bölgedeki hukukunu savunma girişimleri, büyük güçlerinkine benzer tarzda "empyralist" bir teşebbüs olarak ele alınmıştır. Konuya dair son çalışma ise bölgedeki Osmanlı faaliyetlerini II. Abdülhamid'in yaveri Azmzâde Sadık el-Müeyyed'in hayat hikâyesi çerçevesinde inceleyen Ömer Faruk Can'ın kaleme aldığı doktora tezidir.¹⁶

- 7 Süleyman Kızıltoprak, "II. Abdülhamid ve Mısır'ın İngiliz İşgaline Karşı Bağımsızlık Mücadelesi", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, haz. Mehmet Metin Hülagü vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011), 5/78.
- 8 Necati Çavdar, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Dış Politikası", *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, ed. Serkan Kekevi vd. (Ankara: Berikan Yayınları, 2017), 219.
- 9 Salih Münir Bey (Paşa) (1857-1939): Nafia Nazırı Çorluluzaâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğludur. Mekteb-i Sultani'de eğitim görmüştür. II. Abdülhamid'le şehzadelik yıllarında tanışarak himayesine girmiştir. Tahta çıktıktan sonra padişahın yakınları arasına katılmıştır. 1872 yılında Bâbüali Tercüme Odası'nda göreve başlamış, 1879 yılında Orman ve Meadin Nezareti Mektupçuluğu'na getirilmiştir. 1888 yılında diplomasi mesleğine adım atarak Hariciye Nezareti Mektupçuluğu'na tayin edilmiş, 1890 yılında bu göreve ek olarak Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1895 yılının Aralık ayında Paris Büyükelçisi olup 20 Mart 1903'te paşalık unvanı almıştır. Jön Türk Devrimi sonrası 1908 yılında elçilikten azledilmiştir. Hayatının son yıllarında İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde çalışmış, dış politika yazıları ve anılarını tefrika etmiştir. Kasım Hızlı, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa: II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi* (İstanbul: Timaş Akademik Yayınları, 2022), 26-55.
- 10 Mehmed Nuri-Mahmud Naci, *Trablusgarb* (İstanbul: Donanma-yı Osmâni Muâvenet-i Milliye Cemiyeti, 1330), 194.
- 11 Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nabi, *Trablusgarb, Bingazi ve Cezair-i İsna Aşer Meseleleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334), 25.
- 12 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 76.
- 13 Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrâda Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995).
- 14 Muhammed Tandoğan, *Büyük Sahrâda Son Osmanlı Tebaası Tevârikler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).
- 15 Mostafa Minawi, *Osmanlılar ve Afrika Talam Sahrâdan Hicazâ İmparatorluk ve Diplomasi*, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018).
- 16 Ömer Faruk Can, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

1. Fransa'da Proaktif Bir Büyükelçi: Salih Münir Bey

1895 yılında Osmanlı başkentini sarsan Ermeni olaylarının sebep olduğu sıkıntılı süreci aşmaya çalışan II. Abdülhamid, çözümü doğrudan doğruya kendine bağlı kadroları iş başına getirmekte buldu.¹⁷ Bu doğrultuda attığı adımlardan biri, yakın adamlarından Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'i Paris Büyükelçisi olarak atamak oldu.¹⁸

Münir Bey, II. Abdülhamid'in saray kadrosu içerisindeki bendelerinden biriydi. 19. yüzyılın sonunda Avrupa diplomasisinin önemli merkezlerinden biri olan Paris Büyükelçiliği'ne tayin edilmesinde bu yakınlığın kayda değer bir etkisi vardı. Nitekim elçiliği süresince rutin görevlerinin yanı sıra padişahın aldığı özel emirleri yerine getirmekle görevlendirildi. Kimi zaman elçilik görevlerinin sınırlarını aştığı için "Sarayın Dışişleri Bakanı" gibi hareket etmekle itham edilen Münir Bey, elçiliğe ait resmî yazışmaları Bâbıâlî üzerinden, mahrem yazışmaları ise Mabeyn üzerinden yürüttü. Gündem değişikliklerini padişaha günlük telgraflarla kısa ve öz şekilde aktardığı gibi bölgesel ve küresel konuları ele aldığı siyasi raporlarında Yıldız Sarayı'nın dış politika tercihlerine etki etmeye çalıştı.¹⁹

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bölgesel ve küresel konularla ilgili II. Abdülhamid'in sahada görevlendirdiği ya da görüş istediği başka devlet adamları da vardı. Trablusgarb özelinde bakıldığında 1870'ler ve 1880'lerde bölgede görev yapan Mustafa Asım Paşa ve Mustafa Fâik Paşa gibi ileri görüşlü devlet adamlarının bu bölgeleri Osmanlı topraklarına katmaya çalışma girişimleri değerlidir. Ancak sonraki valilerden Ahmed Rasim Paşa'nın ihmalleri bu girişimleri sonuçsuz bırakmıştır.²⁰ Ayrıca bölgenin önde gelen dinî gruplarından Senüsiler nezdine gönderilen Sadık el-Müeyyed'in faaliyetleri de Osmanlı Devleti'nin bölge ile olan bağlarını güçlendirmeye hizmet etmiştir.²¹

Münir Bey ise bölgede görevlendirilen ya da görüşüne başvurulmuş devlet adamlarından birkaç yönden ayrışıyordu. Birincisi padişaha şehzadelğinde intisap ettiği için geniş kredisi vardı. Uzun yıllara dayanan tanışıklık ve kişisel yeteneği sayesinde padişah üzerinde kısmen nüfuz kurabiliyordu. İkincisi, önemli diplomasi merkezlerinden biri olan Paris'e geniş yetkilerle tayin edilmişti. Münir Bey, sarayın sağladığı geniş kredi ve kişisel yetenekleri çerçevesinde, imparatorluğu ilgilendiren potansiyel problemler ve tehditlere karşı önleyici tedbirler alabilmek için dönemin diğer diplomatlarına nazaran daha etkili ve proaktif bir dış politika sergiliyordu. Bu politika özellikle Bulgaristan'ın yayılmacı politikasına karşı küçük Balkan devletleriyle oluşturmaya çalıştığı Balkan İttifakı girişimi ve Fransa'nın Trablusgarb hinterlandındaki tasarılarına karşı hazırladığı nota ve raporlarda kendini göstermiştir.²²

17 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986), 113-114.

18 "Fransız devlet adamlarıyla doğrudan doğruya temasta bulunarak Fransa'nın İngiltere ile anlaşmasına hâil olmanın çarelerini bulmaya ve İngiltere'nin Rusya'yı kendi fikrine imâle edememesi için de Fransa'nın nüfuzundan istifadeyi temine çalışmak üzere alalecele beni sefaret hizmetiyle Paris'e gönderdi." Bk. Salih Münir Çorlu, "Ecnebi Fikirlerine Sükûn Vermeye Çalışırken", *Cumhuriyet* (3 Birincikanun 1934), 5.

19 Hızlı, *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, 270-273.

20 Mehmed Nuri-Mahmud Naci, *Trablusgarb* (İstanbul: Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti, 1330), 165-167.

21 Can, *Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, 53-68.

22 Balkan İttifakı konusunda bk. Hızlı, *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, 125-138.

Salih Münir Bey'in büyükelçi olduğu dönemde Fransa'nın bölgede uygulamak istediği politika, Osmanlı üzerindeki nüfuzunu güçlendirmeye yönelikti. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zaafiyet, emperyal gücü giderek artan Fransa'nın yayılcı politikalarını kolaylaştırıyordu.²³ Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz alanlarını artırmaya çalışan Fransa, bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin bütünüyle Alman etkisine girmemesi yönünde politika üretiyordu. Hamidiye idaresi ise Fransa ile arasındaki çatışma alanlarına rağmen Osmanlı Devleti Fransa ile anlaşma zemini arıyor, özellikle Mısır Meselesi sebebiyle İngiltere ve Fransa arasındaki çatışma alanlarından besleniyordu.²⁴

Münir Bey, Paris Büyükelçiliği'ne tayin edildiği dönemde Osmanlı ile Fransa arasında Mısır Meselesi sebebiyle İngiltere'ye karşı örtülü bir anlaşma olsa da Osmanlı'nın Fransız işgalinde bulunan Tunus üzerindeki hak iddiasını sürdürmesi ve Fransa'nın Tunus üzerinden Trablusgarb'a yaptığı sızmalar iki devlet arasında anlaşmazlıklara sebep olmaktaydı.²⁵ II. Abdülhamid, Tunus-Trablusgarb sınırında sıklıkla yaşanan hareketlilikler sebebiyle Münir Bey'in Fransız Dışişleri Bakanı ve icap ederse Fransız reis-i cumhuru ile görüşmesini istiyordu. 1898 yılında gerçekleşen görüşmelerde Fransız askerleri tarafından yapılan sızmaların Osmanlı ile Fransa arasındaki ilişkilere zarar vermemesi, Osmanlı elçisi tarafından Fransız yetkililere bildirilmiş ve Fransa'nın "muvakkat işgali" altında bulunan Tunus eyaleti ile Trablusgarb sınırında yaşanan problemlerin iki devletin komutanları aracılığıyla çözülebileceği vurgulanmıştır.²⁶ Fransız yetkililer ise sınır üzerindeki anlaşmazlıkların, kabileler arasındaki çapul ve yağma hareketlerine karşı alınan tedbirlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir.²⁷

Osmanlı sınırlarının imparatorluklar arası rekabetin sınır alanlarına dönüştüğü²⁸ ve olayların beklenmedik bir hızda gelişip sonuçlandığı böyle bir dönemde Hamidiye idaresi, bu görüşmelerle Fransa'nın Tunus'u işgalini kabul etmediğini Salih Münir Bey aracılığıyla şifahi olarak hatırlatıyor ve Trablusgarb konusundaki hassasiyetini de vurguluyordu. Bunun yanında Hamidiye idaresi, Afrika'nın paylaşımı konusunun karara bağlandığı 1885 Berlin Konferansı'nın²⁹ ardından, İtalyan işgaline karşı Trablusgarb'da birtakım askerî ve idari reformlara girişti.³⁰ Yapılan bu reformlarla bölgedeki varlığını takviye etmeyi ve Trablusgarb'ı kendi kendini muhafaza edecek duruma getirmeyi amaçlamaktaydı.³¹

23 L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2013), 219-223.

24 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 80.

25 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 76.

26 BOA, Y.EE.d, 1117, 25 Ramazan 1315 (16 Şubat 1898).

27 BOA, Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemilerlik Evrakı (Y.PRK.EŞA), 28/86, 27 Ramazan 1315 (18 Şubat 1898).

28 Minawi, *Osmanlılar ve Afrika Talanı*, 38.

29 Berlin Konferansı: 15 Kasım 1884'te Alman şansölyesi Otto von Bismarck'ın öncülüğünde toplanan ülkeler, 26 Şubat 1885'te Genel Berlin Senedi'ne imza attılar. Bismarck, Berlin Konferansı'nın Kongo havzasında serbest ticaret alanı sağlamak amacıyla toplandığını söylese de Berlin Konferansı Afrika'da "efektif işgal" ve "temellük/sahip olma" devresini başlattı. Zira 37 maddelik senette, en önemli madde hâkimiyet hakkının yalnızca fiilen işgal (corpus occupandi) edilmiş topraklar üzerinde kurulabileceğini vurguluyordu. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 416-417.

30 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 77.

31 Nevzat Artuç, "II. Abdülhamid Dönemi Trablusgarb'ta Hamidiye Alaylarının Teşkili", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 1/55-78.

2. Denge Politikası Sona Eerken Salih Münir Bey'in Girişimleri

Salih Münir Bey, 13 Nisan 1896'da Fransız hariciyesiyle yaptığı görüşmede Osmanlı ile Fransa arasında Mısır konusunda bir ittifak zemini aradı. II. Abdülhamid'in talimatıyla gerçekleşen bu görüşmede Fransa Dışişleri Bakanı Léon Bourgeois ittifak teklifine olumlu yaklaştı. Ancak İngiltere'nin Mısır'daki işgaline karşı ortak hareket etme amacı taşıyan ve Osmanlı-Fransa-Rusya ittifakı şeklinde planlanan bu tasarı sonuçsuz kaldı. Görüşmenin sonuçsuz kalmasında Fransa'daki hükümet değişikliğinin yanı sıra padişahın mütereddit tavrı da belirleyici oldu. Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik bakımdan içinde bulunduğu zayıf durum, bu süreçte II. Abdülhamid'i statüko yanlısı olmaya itiyor, bu ise aktif bir dış politika sergilemekten ziyade duruma göre tavır almayı gerektiriyordu. Padişah, sonunu kestiremediği işlere girmiyor ve büyük güçlerle ilişkisini "frenlenebilecek" seviyede tutuyordu.³² Bu sebeple Salih Münir Bey'in elçiliğinin ilk yılında Kuzey Afrika özelinde giriştiği bu teşebbüsün, Fransa'daki hükümet değişikliği ile II. Abdülhamid'in böyle bir anlaşmanın muhtemel sonuçlarından çekinmesinden dolayı sonuçsuz kaldığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ittifak kurma girişiminin sonuçsuz kaldığı bu dönemde, Akdeniz havzası üzerinde çıkar çatışması yaşayan İngiltere ile Fransa, 19. yüzyılın sonunda anlaşma zemini buldu. Ancak ilerleyen süreçte Avrupa ve Akdeniz'deki tüm dengeleri değiştirecek olan bu anlaşmanın hemen öncesinde iki devlet arasındaki savaş beklentilerini artıran Faşoda krizi başgösterdi.³³ II. Abdülhamid, Kuzey Afrika'nın kaderini belirleyecek olan Faşoda sorunu devam ederken mevcut durumu fırsat bilerek İstanbul ziyaretinden dönen Alman imparatoru II. Wilhelm ile Fransa hükümeti arasında bir yakınlaşma için Münir Bey'e ilginç bir teklifte bulundu. Padişah, II. Wilhelm'i taşıyan yatın hava muhalefeti sebebiyle Fransa limanlarından birine uğraması hâlinde Fransız hükümeti ve halkının tepkisini merak ediyordu. İki devlet arasında oluşabilecek bir yakınlaşmanın olumlu sonuçları olacağını düşünüyordu.³⁴

Münir Bey de aynı düşüncededeydi. Ancak Fransa'nın işçi takımının Almanya hakkındaki intikam duyguları devam ediyordu. Üst tabakayı oluşturan Fransızların pek çoğu ise Almanya ile uzlaşmanın gereğini yavaş yavaş kabul ediyordu. Fransa'nın çıkarı ile Almanya'nın çıkarının birbirine uygun olduğu, Afrika ve Uzakdoğu meselelerinde de ortaya çıkıyordu. Münir Bey, ayrıca Faşoda meselesinin Fransa'da Almanya'ya olan temayül ve yakınlaşma fikrini iyice artırdığını düşünüyordu. Çünkü bu meseleden dolayı İngilizlerin hazırlığı Fransa kamuoyunu ürkütmüş ve Fransa donanmasının İngiltere'ninkine yalnız başına karşı koyamayacağı anlaşılınca Almanya ile ittifak fikri belirmişti. Her ne kadar şartlar Fransa ile Almanya'yı teoride birbirine yakınlaştırsa da bu işbirliğinin gerçekleşmesi daha fazla vakte muhtaçtı.³⁵

32 Deringil, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", 307.

33 Kızıldeniz'in Afrika kıyıları büyük devletler tarafından sırasıyla işgal edildi. Bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmek isteyen Fransa ve İngiltere 18 Eylül 1898'de Faşoda'da karşı karşıya geldi. İki devlet arasındaki gerginlik had safhaya ulaştı. Her iki ülke kamuoyu ve basını savaş naraları atmaya başladı. Fransa hükümeti Toulon'da donanma hazırladı. Faşoda'ya hâkim olan Nile hâkim olacaktı (Salih Münir Çorlu, *Geçmiş Zamanlar: Sultan 2. Abdülhamid'in Paris Seyir-i Kebirinin Diploması Yazıları ve Hatıraları*, haz. İsmail Dervişoğlu (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 250-251; J. M. Mackenzie, *The Partition of Africa 1880-1900* (London: Taylor-Francis, 2005), 18).

34 BOA, Y.EE.d, 1116, 3 Receb 1316 (18 Kasım 1898).

35 BOA, Y.EE.d, 1117, 6 Receb 1316 (21 Kasım 1898).

Münir Bey'in bu raporundan II. Abdülhamid'in bir Fransız-Alman yakınlaşmasını arzuladığı, bu yakınlaşma ile de Fransız-İngiliz anlaşmasını engelleyerek iki devletin ihtilafı ile hem Mısır hem de Trablusgarb üzerindeki hukukunu devam ettirmek istediği anlaşılmalıdır. Ancak işler II. Abdülhamid'in umduğu gibi gitmedi. 3 Kasım 1898'de İngiltere, Faşoda'yı anlaşma ile tahliye ettirdi. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Faşoda'da savaşıması beklenirken krizin anlaşma ile bitmesi, Osmanlı Devleti için Afrika'daki son topraklarının da tehlike altına girmesi anlamına geliyordu. İngiltere Nil nehrine hâkim olarak Mısır'daki yerini sağlamlaştırmıştı, artık Fransa ile çekişme içinde olmasının bir anlamı yoktu.³⁶

Bu yakınlaşmanın ardından İngiltere ile Fransa arasında 21 Mart 1899'da Londra Deklarasyonu imzalandı. İki devlet Kuzey Afrika konusunda anlaşmaya vardı.³⁷ Bu durum Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Trablusgarb'da artık daha etkin olmak isteyen II. Abdülhamid, Senûsilerle olan ilişkilerini düzelterek eski haline getirmeye çalıştı.³⁸

Bu gelişmeler üzerine Fransa'nın askeri hareketliliği arttı. Fransa hükümeti Trablusgarb Vilayeti sınırına 30 bin asker sevk etmeye başladı. Fransızlar bunun İngilizlerin Transvaal'deki faaliyetlerine karşı alınmış bir tedbir olduğunu bildirirse de bu ifadeyi yeterli bulmayan II. Abdülhamid, Fransa sefirinden Trablusgarb'a saldırılmayacağına dair kesin teminat istedi. Ayrıca Münir Bey'den de Fransa Hariciye Nazırı ile görüşerek teminat almasını istedi. Bunun üzerine Fransa Hariciye Nazırı, Trablusgarb Vilayeti'ne Fransa tarafından asla asker sevk edilmeyeceğine ve taarruz edilmeyeceğine dair sağlam ve resmi teminat verdi.³⁹

Netice itibarıyla; Fransızların Trablusgarb sınırına tecavüzleri nedeniyle Osmanlı-Fransız ilişkilerinde görülen gerginlik, Faşoda krizi esnasında da devam etmiş; Kayzer Wilhelm'in aynı dönemde gerçekleştirdiği İstanbul ziyareti ve elde ettiği imtiyazlar elbette bu gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur. Bu süreçte Mısır Meselesi dolayısıyla İngiltere ve Fransa arasındaki çatışma alanlarından beslenen Hamidiye diplomasisi ise İngiliz-Fransız anlaşması ile avantajlı konumunu yitirmiştir.⁴⁰ İlerleyen yıllarda buna Fransız-İtalyan ve İtalyan-İngiliz anlaşmalarının eklenmesi ile Hamidiye diplomasisi üzerindeki Alman nüfuzu daha da kuvvetlenmiştir.

3. Salih Münir Bey'in Trablusgarb Hinterlandı Konusundaki Faaliyet ve Raporları

Berlin Konferansı, akdedildiği 1885'ten önce sömürgeci devletlerin ele geçirdiği topraklar üzerindeki işgalini hukuken meşrulaştıran bir amaca hizmet etmişti. Ayrıca bu akıt sayesinde, kıyıya sahip olan bir devlet, iç bölgelerde de (hinterland) hak sahibi oluyordu. Bu, henüz işgal edilmemiş nüfuz alanları konusunda kurallar koymak demektir. Berlin Konferansı'nın, kon-

36 Marcela Šubrtová, "Great Britain and France on the Way to the Entente Cordiale", *Prague Papers on the History of International Relations* (2014), 1/88.

37 Alan John Percivale Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1954), 382.

38 Mostafa Minawi, bu dönemde Osmanlıların Senûsilerle askeri işbirliğine giriştiğini öne sürmekle birlikte Ömer Faruk Can bu görüşe karşı çıkarak duruma açıklık getirir. En azından bu dönemde böyle bir iş birliğinin imkânsızlığına dikkat çeken Can, Senûsiler'e fevkalâde elçi olarak gönderilen Sadık el-Müeyyed riyasetindeki heyetin askeri yardım amacıyla gönderilmediğini, aksine gerginleşen ilişkileri tamir edip eski haline getirmeyi amaçladığını ifade eder (Can, *Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, 59-68).

39 BOA, Y.EE.d, 1118, 8 Cemaziyelahir 1317 (14 Ekim 1899).

40 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 80.

feransa katılan ve senede imza atan Osmanlı Devleti açısından en önemli sonucu, devletin Trablusgarb ve Bingazi'nin Akdeniz kıyısındaki hakkının tanınmış olmasıydı. Fakat öte taraftan Cezayir ve Tunus gibi nüfusu müslüman olan eski Osmanlı bakiyesi bölgelerin Fransızlarca işgali de zımnen onaylanmış oluyordu.⁴¹

Sömürgeci devletlerin Afrika kıyılarını ve hinterlandını paylaşma ve buradaki faaliyetlerine hukuki zemin hazırlama çabaları yüpheşiz Berlin Konferansı ile sınırlı değildi. İlerleyen yıllarda Paris Sefiri Salih Münir Bey'in yeni sömürge alanları için "tesviye-i cedide" olarak nitelediği, yeni durumlara uygun sözleşmeler yapılmaya başlandı. Bu sözleşmelerden biri olan ve 21 Mart 1899'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Londra Deklarasyonu'na göre Trablusgarb (Libya) hinterlandındaki kervan yolları Fransız nüfuz mıntıkasında kalıyordu. Salih Münir Bey, anlaşmadan 23 Mart'ta haberdar olur olmaz Bâbîâlî'ye bilgi verdi.⁴² Bâbîâlî'den aldığı emir üzerine 29 Mart 1899'da Fransa'ya bir nota verdi. Onu müteakip 18 Nisan 1899'da gönderdiği bir mektup ile Londra Deklarasyonu'nun Osmanlı'nın hukuku ve Trablusgarb hinterlandı üzerindeki menfaatlerine zarar verdiğini beyan etti. Münir Bey, aldığı talimat gereği Fransız Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé ile de görüştü. Delcassé, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb hinterlandı olarak iddia ettiği yerlerin Fransa'nın Çad Gölü havzasındaki hâkimiyet alanları sebebi ile Fransız hinterlandı olduğunu ve söz konusu bölgede Osmanlı Devleti'nin hiçbir hâkimiyet izinin olmadığını belirtti. Münir Bey ise Berlin Konferansı'na atıfta bulunarak hinterland topraklarının kuzeyden güneye uzandığını, buralardaki Osmanlı iddialarının Fransız iddialarından çok daha kadim olduğuna dikkat çekti.⁴³

Hariciye Nezareti'nin talimatıyla 15 Mayıs 1899'da Trablusgarb hinterlandı hakkında bir nota kaleme almaya başlayan Münir Bey, dört günde notayı bitirip nezarete gönderdi. Notayı hazırlarken birtakım zorluklarla karşılaştı. Zira Bâbîâlî, Hariciye Nazırı Said Paşa'nın 30 Ekim 1890 tarihli notada referans gösterdiği "delail-i kadime-i tasarrufiye" hakkında Münir Bey'e izahat vermediği gibi ne sorduğu sorulara cevap vermiş ne de elini kuvvetlendirecek bir delil ileri sürmüştü.⁴⁴ Münir Bey'e göre Faşoda hadisesinde onuru kırılan Fransa, telafi yolları aramış ve "olmuş bitmiş vukuat" kabilinden Londra Deklarasyonu'nu alelacele imzalamıştı.⁴⁵

Münir Bey, 19 Mayıs 1899'da Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir protesto notası daha verdi. Notada, Osmanlı Devleti'nin hinterland bölgesi üzerindeki hukukuna vurgu yapılarak bu duruma dayanak oluşturan senet ve notaları sıraladı. Ayrıca Osmanlı padişahının bölge üzerindeki hukukuna vurgu yapıldığı gibi Bâbîâlî'nin Fransa ve İngiltere arasında birbiri ardınca akdedilen sözleşmeleri tanımayacağı kesin bir dille bildirildi.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb hinterlandı üzerindeki haklarını uluslararası antlaşmalar ve cari hukuk çerçevesinde ortaya koyan bu notayı Fransız Hariciyesi cevaplandırmakta zorluk çekti. Delcassé, notada serdettiği delillerden ötürü bir diplomat olarak Münir Bey'i

41 Minawi, *Osmanlılar ve Afrika Talanı*, 32-33.

42 Münir Bey, elçiliği döneminde sefaretin rutin işleriyle ilgili yazışmaları Babiali ile yaparken, padişahın aldığı direktifler doğrultusunda yaptığı özel girişimleri Mabeyne ilemiştir. Bu ikilik, zaman zaman Osmanlı hükümet merkezi olan Babiali ile Yıldız Sarayı arasında yetki krizine sebep olmuştur. Hızlı, *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, 49-55.

43 Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 99-100.

44 BOA, Y.EE, 102/33, 11 Muharrem 1317 (21 Mayıs 1899).

45 BOA, Y.EE, 102/33, 11 Muharrem 1317 (21 Mayıs 1899).

46 BOA, Y.EE, 102/33, 11 Muharrem 1317 (21 Mayıs 1899).

tebrik etti. Fakat Osmanlı Devleti'nin hinterland iddiasını kabul etmediklerini, Fransız görüşüne göre hinterlandın Batı'dan doğuya doğru sınırlanmaksızın devam ettiğini, Trablusgarb hinterlandının Fizan olduğunu, Fransa'ya mukavele gereği bırakılan ve hak iddia ettikleri toprakların *res nullius* (sahipsiz arazi) olduğunu ifade etti. Münir Bey ise argümanlarını güçlendirmek için Fransa'daki güncel haritalara başvurdu. Fransız haritalarında Fizan'ın, hinterland değil bizzat vilayetin parçası olarak gösterildiğine dikkat çekti.⁴⁷

Fransa'nın notaya verdiği cevap Delcassé'nin Münir Bey'e söylediklerinin özeti niteliğindedir: Fransa, Osmanlı'nın hak iddia ettiği bölgenin Trablusgarb ile hiçbir alakası olmadığını, ilgili bölgenin idari yapı kurulmamış müstakil bir yer olduğunu, birkaç senedir Fransa'nın hüküm ve nüfuzunun o bölgede arttığını, Fransız sefer heyetinin bölgeyi geçerek Fransa'nın üstünlüğünü tanıttığını, Fransa'nın bölgedeki tüccarları himaye edip ticareti geliştirdiğini, asayiş sağlama girişimlerinin padişahın Trablusgarb'daki hukukuna zarar vermek bir yana güçlendireceğini ifade etti.⁴⁸

Münir Bey Fransız hükümetinin bu cevabını, "ukûd ve muâhedât-ı siyasiyeye ve hakikat-i vâki-i hâle ve mantığa gayr-ı muvâfık sûrette zayıf ve kısır bir cevap vererek işi geçiştirmek", Osmanlı hükümetini hoş fakat hükümsüz sözlerle iğfal ederek zengin ve geniş kıtaya sahip olmak istemek şeklinde yorumladı. Bu "çürük" diplomatik cevaba hakıyla karşılık verdi ve hinterland üzerindeki tartışmasız Osmanlı hukukuna dair 6 Temmuz 1899'da Bâbîâlî'ye bir rapor daha gönderdi. Münir Bey'in ısrarla üzerinde durduğu husus şu idi: Fransa'nın cevabı zayıf ve mantıksız olsa da karşılıksız bırakılması uygun değildi. Çünkü sükûtta tasdik manası çıkardı. Trablusgarb hinterlandına İngiltere ve Fransa'nın göz dikmesi 1890 yılında başlamıştı. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin alması gereken diplomatik tedbirlerin icrasında müsamaha gösterildiğinden bu iki devlet zamanla cüretini artırarak nihayet Londra Deklarasyonu'nu imzalamıştı.⁴⁹

Bâbîâlî, Fransız Dışişlerine gönderdiği protesto notasına benzer bir notayı, anlaşmanın taraflarından İngiltere hükümetine de gönderdi. İngiltere, yapılan mukavenenin hâkimiyet haklarını değil siyasi nüfuz mıntıklarını tayin ettiğini, İngiliz hükümetinin padişahın Mısır ve Sudan üzerindeki hükümler hakkını tanıdığını belirtti. Bu arada Osmanlı yetkilileri İtalyan ve Alman hükümetleri nezdinde bazı yoklamalarda bulundularsa da Fransız iddiaları konusunda yalnız kaldıklarını fark etti. İngiltere'nin cevabı üzerine Münir Bey, Fransa'nın hinterland üzerindeki emellerini etkisiz hale getirebilmek için çalışmalarına devam etti ve II. Abdülhamid'in yürüttüğü siyaseti yönlendirebilecek yeni raporlar hazırladı.⁵⁰

47 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 107.

48 BOA, Y.EE, 102/36, 25 Muharrem 1317 (4 Haziran 1899).

49 BOA, Y.PRKEŞA, 33/68, 4 Rebiulevvel 1317 (12 Temmuz 1899).

50 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 100-109.

Londra Deklarasyonu, Mısır ve Afrika kıyılarında hararetle bir süreç başlatmıştı. İtalya'nın İttifak-ı Müselles'e⁵¹ dâhil olmasına rağmen Afrika işlerinde İngiltere ve Fransa ile gizli anlaşmalar yapması denklemi daha karmaşık hale getirdi. İtalya'nın Musavva'daki istihkâmalarını İngilizlere satması üzerine II. Abdülhamid bu alışveriş karşılığında İngilizler'in Trablusgarb'ın işgaline göz yumacağından endişe duyarak Münir Bey'den görüş istedi. Münir Bey, İtalyanların Trablusgarb'a saldırma ihtimalinin düşük olduğunu, herhangi bir saldırı durumunda Avrupa'yı kendilerine yardımcı bulamayacaklarını ifade etmiştir. Fakat gelecekte Osmanlı aleyhinde kullanmak ve durumu kendi lehlerine çevirmek için zaman zaman arbede çıkarmak istemelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu ihtimal sebebiyle Trablusgarb Vilayeti'nin gereken noktalarında kâfi miktarda asker, jandarma ve dirayetli kumandanlar bulundurarak arbede çıkmasına meydan vermemek ve şayet bir hadise olursa buna cesaret edenleri kanun ve antlaşmalar dairesinde derhal şiddetli şekilde cezalandırmak gerektiğini beyan etmiştir. Trablusgarb'a ait mühim diğer bir mesele ise bu vilayetin "mâverâ-yı arazisinin" (hinterland) İngiltere ve Fransa tarafından yapılan özel mukavele gereğince gasbı hakkındaki girişimdir. Münir Bey bu hususta; antlaşma ve sözleşmelere dayanarak devletin hukukunu savunmaktan çekinmemek gerektiğini ifade etmiş, usûlü dairesinde savunma yapıldığı takdirde hiçbir devletin bir şey yapamayacağına, bilakis Osmanlı Devleti'nin itibar ve kıymetinin artacağına dikkat çekmiştir.⁵²

Münir Bey'in Trablusgarb hinterlandını Fransa ve İngiltere'ye kaptırmamak için uzun raporlar yazmasının birçok sebebi vardı. Hinterland arazisi küçük ve verimsiz topraklar değildi. Fransa'nın üç misli genişliğinde idi. Kalabalık nüfusa sahip ve gelişmeye müsait bir arazi idi. Ayrıca bölge ahalisinin tamamı Müslümandı.⁵³ Keza imparatorluğun Çad Gölü havzası Bornu, Sokoto ve Vaday gibi Müslüman hükûmetlere açılan tek kapısıydı.⁵⁴ Doğal kaynaklar, ticaret, ziraatın yanı sıra Müslüman nüfus sebebiyle *İttihad-ı İslam* politikası çerçevesinde hinterland arazisinin elde tutulması Osmanlı için oldukça mühimdi. Ayrıca bu toprakların Osmanlı hükûmetinde kalması Osmanlı Devleti'nin siyasi meselelerde Fransa, İngiltere ve diğer devletler nezdinde kullanacağı nüfuzun kuvvet ve etkisini de artıracaktı.⁵⁵

Münir Bey'in hinterland arazisi konusundaki ısrarlı girişimleri sonuç vermedi. Çünkü Osmanlı hükûmeti, imparatorluğun kıtalara yayılan geniş sınırlarında ortaya çıkan sorunlara anlık müdahalelerde bulunacak politika üretmekten ve uygulamaktan yoksundu. Bunda Sultan II. Abdülhamid'in izlediği sürünceme politikasının (sorunları çözmek yerine zamana yayarak çıkacak yeni sorunlarla unutulmasını sağlamak) rolü olduğu gibi Yıldız Sarayı ile

51 İttifak-ı Müselles, 20 Mayıs 1882'de Alman Şansölyesi Bismarck'ın öncülük ettiği ve Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile kurduğu blok ittifaklardan biri idi. Avusturya-Macaristan ve Almanya, İtalya'ya Fransız saldırısına karşı yardım sözü verdi; İtalya Almanya'ya aynı sözü verdi. Üçünden her biri, biri veya her ikisi de Büyük Güçler ile savaşta katılırsa ve biriyle savaş durumunda nötr kalırsa, diğerlerine yardımcı olacaktı. İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki bir savaşta tarafsız kalacak ve Merkezi Güçler ile Fransız-Rus ittifakı arasındaki bir savaşta savaşıcağı. Bismarck açısından bu anlaşma ile Fransa'yı yalnızlaştırmaya yönelikti ve I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'daki denge siyasetinde temel belirleyicilerden biri durumunda olacaktı (Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, 275-276).

52 BOA, Y.EE.d, 1118, 9 Rebiulevvel 1317 (17 Temmuz 1899).

53 A. Laroui, "African Initiatives and Resistance in North Africa and the Sahara", *Africa Under Colonial Domination 1880-1935 General History of Africa*, ed. A. Adu Boahen (California: Heinemann Educational Books, 1985), 7/89.

54 Ali Akyıldız - Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi: Filistin-Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika (Diplomatik Belgeler)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 13.

55 Münir Bey, Mabeyne sunduğu bu raporuna bölgede İngiltere ve Fransa'nın zamana yayılan sözleşmelere göre şekillenen nüfuz alanlarını ve Osmanlı Devleti'nin hinterland arazisini gösteren renkli ve ayrıntılı bir harita da ekledi. BOA, Y.PRK.EŞA, 33/68, 4 Rebiulevvel 1317 (12 Temmuz 1899). Harita için bk. EK-2.

Bâbiâli arasında yaşanan yetki krizlerinin de payı vardı. Saray ve Bâbiâli iki ayrı hükümet gibi hareket ettiği için Osmanlı elçiliklerinden gönderilen rapor ve uyarılar çoğu kez dikkate alınmıyordu. Padişahla olan yakın temasına rağmen, Münir Bey'in doğrudan Mabeyn'e gönderdiği raporların II. Abdülhamid'e ulaşmadığı durumlar oluyordu. Bu durumu çözmek için de zaman zaman alternatif kanallar kullanıyordu.⁵⁶ Münir Bey'in raporları saray ve Bâbiâli'ye vaktiyle ulaştığında da çoğu zaman mevcut duruma etki edemiyordu. Zira Osmanlı Devleti, askerî ve ekonomik bakımdan güçsüz olduğu için imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kuzey Afrika'da da "bekle-gör" politikası izliyordu. Fransa ve İngiltere ise uluslararası antlaşma ve sözleşmeleri güçleri nispetinde kendi lehlerine yorumlayarak rahatlıkla statükoyu değiştirecek girişimlerde bulunabiliyorlardı.

4. Akdeniz'de Dengeler Değişiyor: Fransa-İtalya ve İtalya-İngiltere Anlaşmaları

İtalya, Arnavutluk üzerindeki yayılmacı politikasını gerçekleştirmek ve Fas üzerinden Afrika'ya girebilmek için İttifak-ı Müsellese'ye dâhil olmuştu. Fransa, Almanya ile arasındaki soğukluktan dolayı İtalya'yı İttifak-ı Müsellese'ten uzaklaştırıp Fransız-Rus ittifakına çekmek istiyordu. Fransa'nın bu politikası başarılı oldu. Aralık 1900'de Osmanlı Devleti'nin Afrika'da hukuken ve fiilen kontrolünde olan Trablusgarb'ı İtalyan işgaline terke izin veren Fransız-İtalyan anlaşması imzalandı.⁵⁷ Bu anlaşma ile hinterland topraklarından ziyade artık Trablusgarb doğrudan doğruya işgale açık bir hâle geliyordu. Osmanlı Devleti bir savaşa dâhil olduğu takdirde İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesi kararlaştırılmıştı. İtalya, Trablusgarb konusunda İngiltere'den de teminat almak ve Londra Deklarasyonu'na iştirak etmek istedi. Her ne kadar İngiltere, Akdeniz dengesi açısından Libya'da statükonun devam etmesini istese de dengede bir değişiklik durumunda İtalya lehine tavır alacağını belirtti. İtalya, buna karşılık Akdeniz'de İngiliz çıkarlarına aykırı bir cephede bulunmayacağını taahhüt etti ve 12 Mart 1902'de İtalya-İngiltere anlaşması imzalandı.⁵⁸

Hamidiye idaresi Fransa-İtalya anlaşmasından haberdar olur olmaz Münir Bey'e Delcassé ile görüşerek muhtemel bir İtalyan işgalinde Fransa'nın Osmanlı lehine teminat verip vermeyeceğini öğrenmesini istedi. II. Abdülhamid, Fransa ile İtalyan işgaline karşı bir savunma anlaşması yapmak niyetindeydi.⁵⁹

Münir Bey, Delcassé'ye İtalya'nın Trablusgarb'ı işgalinin Fransa açısından mahzurlarını belirterek Trablusgarb'ın Osmanlı Devleti'nde kalmasının Fransa'nın yararına olduğunu dile getirdi ve muhtemel bir işgalde Osmanlı Devleti'ne yardım edip etmeyeceklerini sordu. Delcassé bu soruya; "Akdeniz'de hâl-i hazırın değişmesi, Fransa'nın faraziyesine muvâfık değildir. Lakin Trablusgarb bizim memleketimiz olmayıp sizin malınızdır. Muhafazası mal sahibi olan size düşer. Hâsılı oraya ecnebi herhangi bir devlet tarafından taarruz vuku bulursa onu defetmek Fransa'ya düşmez" şeklinde cevap verdi.⁶⁰ Delcassé, bu sözleriyle bürokratik gelenekte varlığına inanılan ancak reelpolitik açısından hiçbir anlam ifade etmeyen "kadim dostluk" anlayışının hatırına Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyeceğini bildirmiş oldu. Bu

56 Hızlı, *Sultanın Sefiri: Salih Münir Paşa*, 129.

57 Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, 406.

58 Çaycı, *Büyük Sahrada Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 112, 119-120.

59 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 81.

60 BOA, Babiali Evrak Odası (BEO), 1789/134126, 27 Şevval 1319 (6 Şubat 1902).

sözlerini biraz daha açarak bir yardım söz konusu olursa Osmanlı Devleti'nden ne gibi bir karşılık geleceğini sordu: "Çünkü size karşı muâvenet hakkında taahhüt altına girecek olursak birçok fedakârlığı ve hatta harbi göze almamız icab eder ve mukabilinde sizin de Fransa'ya ne gibi menâfi temin edeceğinizi bilmekliğimiz lazım gelir." Münir Bey, Delcassé'nin ifadelerini saraya ve Bâbîâlî'ye aktararak İtalya'nın Fransa'ya taahhüt ettiği tavizlere denk tavizler verilmediği takdirde Fransa'dan olumlu cevap alınamayacağını bildirdi.⁶¹

Bâbîâlî, Münir Bey'e Fransa'nın istediği tavizlerin ne olduğunu sordu. Münir Bey, bu tavizlerin muhtemelen Cezayir ve Tunus'taki Fransız işgalinin tanınması ile Londra Deklarasyonu'ndaki Trablusgarb hinterlandına ait kısmın tanınması olduğunu, bu anlaşmanın bir iki maddesinin Osmanlı lehine değişebileceği varsayılsa bile bunun Osmanlı menfaatleri için garanti sayılmayacağını belirtti. Bunun yanında şayet Trablusgarb'ı garanti altına almak için bir anlaşma yapılırsa Paris ve Berlin Antlaşmaları gibi uluslararası antlaşmaların hükümsüzlüğüne de yorulabileceğini ifade eden Salih Münir ayrıca, bu durumun imparatorluğun başka taraflarında büyük güçlere antlaşmaları diledikleri gibi yorumlama imkânı verebileceğine dikkat çekerek Fransa ile bir bölge üzerinde anlaşma yapılmasını tasvip etmedi. Münir Bey bunun yerine, tek bir devletle özel anlaşma yerine imparatorluğun bütün bölgeleri için iki üç devletle genel bir anlaşma yapılmasını teklif etti. Zira tek başına Fransa ile yapılacak özel anlaşmada güçlü olan Fransa bir meseleyi kendi lehine tefsir ettiğinde Osmanlı Devleti buna karşı çıkamaz ve anlaşma özel olduğu için diğer devletlerin desteğini alamazdı. Münir Bey, tek devletle anlaşma yapmak yerine blok ittifaklardan birine dâhil olmanın gerekliliğine vurgu yaptı.⁶²

Münir Bey'in 14 Mart 1902'de bir veya iki büyük devletle Trablusgarb'ı da içine alan karşılıklı menfaat esasına dayalı anlaşma yapılması teklifine Yıldız Sarayı'ndan herhangi bir cevap verilmedi.⁶³ Fakat Münir Bey'in Trablusgarb'ı garanti altına almak için Fransa ile kısmi bir anlaşma yapılmaması konusundaki ihtarı etkili oldu ve bu çerçevede bir anlaşmanın padişahın Trablusgarb'daki hükümlerlik haklarına zarar vereceği beyan edilerek anlaşma için yapılan girişimlere son verilmesi istendi.⁶⁴

Münir Bey, Fransız hariciye nazırı ile yaptığı muhtelif görüşmelerde Trablusgarb'ı İtalya'nın işgal etmesine Fransa'nın göz yumacağına dair iddiaları tekrar dile getirdi. Fransız bakan ise basında dönen sözlerle önem verilmemesini tavsiye etti. Ancak Münir Bey Fransa'nın sözlü teminatına güvenmiyordu. Bu nedenle Devlet-i Aliyye'nin Trablusgarb'da, özellikle İtalyanların gözü olduğu için, önemli miktarda askerî gücünün bulunması gerektiğine, aksi takdirde Avrupa'da herhangi bir karışıklık çıktığında İtalyanların bir vesile ile buraya el koymaya kalkışacaklarına dikkat çekti ve bölgedeki savunma altyapısının güçlendirilmesi hususunu vurguladı.⁶⁵

61 BOA, BEO, 1789/134126.

62 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 117-118.

63 Çorlu, *Geçmiş Zamanlar*, 399.

64 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 118-119.

65 BOA, Y.PRK.EŞA, 38/12, 16 Muharrem 1319 (5 Mayıs 1901).

Fransa'nın bu süreçte Osmanlı Devleti ile bir anlaşmaya yanaşmaması ise diplomatik bakımdan gayet tabiiydi. Zira giriştiği yeni ittifaklar ağındaki taahhütler Fransa açısından daha güçlüydü ve Osmanlı'nın bölgedeki pozisyonu oldukça kırılğan bir vaziyet arz ediyordu.⁶⁶

5. Fransız Müdahalesi ve Karşı Tedbirler

Fransa, Trablusgarb hinterlandındaki nüfuzunu fiili hale dönüştürmek için öncelikle Vaday ile Bornu arasındaki Kanem'e saldırdı ve yerli gruplarla çatıştı. Vaday, Bornu ve Kanem bölgesinin en büyük gücü olan Râbih b. Fazlullah'ın 22 Nisan 1901'de Fransızlar tarafından öldürülmesi ile Çad Havzası Fransız işgaline müsait hale geldi.⁶⁷ Fransızların bu işgalleri üzerine Osmanlı hükümeti, bölgedeki hâkimiyet hukukunu gösteren bir nota vermeye karar verdi.⁶⁸

Münir Bey'in hazırladığı nota 12 Mart 1902'de Fransa hükümetine verildi. Osmanlı Devleti'nin hinterland konusunda ısrarcı olması, İttihad-ı İslam politikasının gereği olarak Müslümanların sâkin olduğu toprakların İslam halifesinin idaresi altında kalmasının yanı sıra Trablus-Sudan ticaretinin Fransa eline geçmemesine yönelikti.⁶⁹ Ayrıca Trablusgarb konusundaki siyasi pazarlıklarda hinterland önemli bir faktördü. Fakat Osmanlı hükümetinin notasına ne Fransa hükümeti ne de Fransız elçisi itibar etti. Yazılı bir cevap bile verilmedi. Fransa açıkça *res nullius* (sahipsiz arazi) şeklinde tanımladığı hinterland arazisini işgal etmek istiyordu. Fakat hukuki dayanaktan yoksun olduğu için bunu Türk-Fransız askerleri arasında bir çatışma çıkararak bir sebebe bağlamak niyetindeydi. Münir Bey, meselenin fiiliyata dökülmesini istemiyor, hukuki sahada kalınmasını istiyor ve işi Lahey Adalet Divanı'na taşımayı teklif ediyordu. Osmanlı hükümeti, Fransa'yı müzakere masasına çekebilmek için son çare olarak hinterland arazisine asker sevk etmeye karar verdi.⁷⁰ Böylelikle Fransa'nın *res nullius* olarak tanımladığı araziye fiili işgal altına alarak Fransız iddialarını boşa çıkarmak istedi. Bu hususta Meclis-i Vükelâ'dan çıkan 31 Mart 1899 tarihli yazıda; Kavar yolunun ecnebi eline intikali hâlinde Trablusgarb Vilayeti'nin Sudan ticaretinden istifade edemeyeceği vurgulandıktan sonra, büyük güçlerin "sömürgeler hakkında tuttukları usûle uygun olarak" Kavar'a oradaki şeyhin mutasarrıf tayin edilmesine, yanına da subay, asker ve silah verilerek kendisine maaş bağlanmasına karar verildi.⁷¹

İtalyanların Trablusgarb'a asker sevk etme düşüncelerinin ve Fransızların güneydeki işgal faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Osmanlı hükümeti, Trablusgarb üzerindeki haklarının sürdüğünü uluslararası kamuoyuna ilan etti. Trablusgarb hinterlandının güney kısımlarına her ne kadar Osmanlı askeri ulaşmamış olsa dahi devletlerce geçerli olan hinterland kuralı gereğince oralar da Osmanlı sınıırı sayılacağından herhangi bir şekilde işgal edilemeyeceği belirtilerek Fransızların bölgeye olan saldırılarının engellenmesi ve devletin hukukunun

66 Akarlı, "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)", 81.

67 Muhammed Tandoğan, *Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası Tévârikler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 330-334.

68 BOA, Yıldız Sarayı Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 424/53, 16 Şevval 1319 (26 Ocak 1902); Hinterland politikası konusunda ayrıca bk. Nuri-Naci, *Trablusgarb*, 163-170.

69 Afrika'nın diğer bölgeleri için de aynı endişe vardı. Bk. İdris Bostan, "The Ottoman Empire and The Congo: The Crisis of 1893-95", *Studies on Ottoman Diplomatic History* (İstanbul: The ISIS Press, 1990), 5/19.

70 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 120-126.

71 BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 97/49, 19 Zilhicce 1316 (29 Nisan 1899).

korunması için çaba gösterildi. Trablusgarb'ın iç kısımlarındaki kabilelere gerektiğinde kullanılmak üzere ahaliye 30-40 bin kadar Martini tüfeğin seri şekilde dağıtılması kararlaştırıldı.⁷³ Bu dönemde Kanem'de Senûsîlerin örgütlediği yerli halk ile Tevârik kabileleri birlikte hareket ederek Fransızlara karşı önemli mücadeleler verdiler.⁷³

Osmanlı Devleti'nin hinterlanda asker sevk etmesi Fransa'yı müzakere masasına çekemedi. Yıldız Sarayı'nın talimatıyla Münir Bey sağlam deliller ve haklı gerekçelerle Fransızlara nota verdiği hâlde işlerin planlandığı gibi gitmemesinin en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin emperyal bir devletin sahip olduğu güce sahip olmaması idi. Diğer bir sebep ise Fransızların yaptıkları istihbarî çalışmalar idi. Bu çalışmalar kapsamında İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği, Bâbîâlî evrakını düzenli şekilde elde ediyor, böylelikle Osmanlı hükûmetinin girişimlerinden önceden haberdar oluyor ve politikalarını ona göre belirliyordu. Fransız hükûmeti, Bâbîâlî'nin Fransa ile Kuzey Afrika'da silahlı bir çatışmaya girmekten çekindiğini yazışmalardan edindiği bilgilerle öğrenmişti. Bu nedenle hinterlanda asker göndermiş gibi bir hava oluşturarak Bâbîâlî'yi sindirmeyi başarmıştır.⁷⁴ Münir Bey'in bu konuda İstanbul'a, hükûmeti uyaran herhangi bir rapor göndermediği anlaşılmaktadır.

Bu diplomatik başarısızlıkta, Osmanlı hariciyesinin ciddi eksikliklerinden biri olan Osmanlı elçiliklerinin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıların çok geç tercüme edilmesinin de önemli rolü olduğu söylenebilir. Örneğin Paris Maslahatgüzarlığı, İngiltere ve Fransa arasında akdedilen muahedenameyi 15 Mayıs 1904 tarihinde gönderdiği hâlde aynı yazı yaklaşık bir ay gecikmeyle 18 Haziran 1904 tarihinde Sadaret'e takdim edilmiştir.⁷⁵ Şüphesiz bu gibi gecikmeler Osmanlı Devleti'nin oldukça hızlı bir şekilde ilerleyen Avrupa diplomasisi karşısında harekete geçememesine ya da diplomatik girişimlerin etkisiz kalmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Trablusgarb hinterlandı, 1890 yılından itibaren Fransa tarafından nüfuz alanına dahil edilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyet alanına dâhil olan ve 1885 Berlin Konferansı ile de teyit edilen bu durumun değişmesine karşı çıkmıştır. Zira Trablusgarb hinterlandı, Osmanlı Devleti için hâkimiyet bakımından olduğu kadar dinî ve ticari açılardan da önem arz etmekteydi. İttihad-ı İslam politikası gereği bu toprakların İslam halifesinin yönetimi altında kalması gerekiyordu, ayrıca Trablus-Sudan ticaretinin Osmanlı kontrolünde kalması gerekiyordu. Öte yandan Trablusgarb konusundaki politik pazarlıklarda hinterland önemli bir kozdu.

Paris sefiri Salih Münir Bey, elçiliğe tayin edildiği 1895 yılından itibaren Fransa'nın Kuzey Afrika ve hinterland arazisi konusundaki girişimlerini engellemeye çalışmıştır. Hazırladığı nota ve raporlarda uluslararası antlaşma ve mukaveleleri aktüel olayların değerlendirilmesin-

72 BOA, MV, 103/81, 27 Zilhicce 1319 (6 Nisan 1902).

73 Tandoğan, *Büyük Sahra'da Son Osmanlı Tebaası Tevârikler*, 337.

74 Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, 126, 131.

75 BOA, İrade Hususi (İ.HUS), 118/22, 5 Rebiulahir 1322 (19 Haziran 1904).

de vukuflla kullanmış, parlamento konuşmaları ve basında çıkan haberleri takip ederek hem yazılı hem de sözlü olarak Fransız makamlarına karşı yetkin şekilde dillendirmiştir.

Fransa gibi emperyal bir gücün Osmanlı hâkimiyet alanlarına olan müdahaleci tavrını giderek artırdığı 19. yüzyılın sonlarında misyonunu icra eden Salih Münir Bey, yaşanan krizlerde çözüm yolu olarak müzakere masasını ve Lahey Adalet Divanı'nı göstermiştir. Bu tavır, Mısır anlaşmazlığı sebebi ile İngiliz-Fransız rekabetinden kaynaklanan ve 1880-90'lar boyunca devam eden avantajlı durum sona ermesinin ve Hamidiye diplomasisinde manevra kabiliyetinin azalması ile tek sığınak olarak uluslararası hukuk kurumlarının görüldüğünün işaretidir.⁷⁶

Osmanlı sınırlarının imparatorluklar arası rekabetin mücadele alanlarına dönüştüğü bu süreçte gerek Bâbîâlî'yi gerekse Mabeyn'i vaktinde ve yerinde tavsiyelerle yönlendiren Münir Bey, Kuzey Afrika'da İngilizlerin faaliyetlerine karşı da diplomasi yürütmüştür. Göreve başladığı ilk yıl Mısır'daki İngiliz işgaline karşı Fransa ile sarıh bir angajmana girilmesi noktasında padişahın gelen bir talep üzerine harekete geçse de yine sarayın talimatıyla görüşmeyi durdurmak zorunda kalmıştır. Zira II. Abdülhamid önünü göremeyeceği ve kontrol edemeyeceği bir ittifaka dâhil olmak istememiştir.

Münir Bey, Trablusgarb ve hinterland konusundaki anlaşmazlıklarda bir yandan önleyici politikalar üretirken diğer yandan imparatorluğun genelini ilgilendiren bütüncül bir bakış açısıyla hareket etmiştir. Özellikle İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal girişimine, Fransa ile iş birliği yaparak engel olmaya çalışan Osmanlı hükümetine yaptığı tavsiyeler önem arz etmektedir. Fransa ile Trablusgarb özelinde yapılacak spesifik bir anlaşmanın, imparatorluğun genelini ilgilendiren uluslararası antlaşmalara zarar vermemesi noktasında Bâbîâlî'ye uyarılarda bulunmuştur. Hinterland konusundaki problemlerde tek bir devletle özel anlaşma yerine, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü güvence altına alacak bir blok ittifaka girmeyi teklif etmiştir. Ancak bu teklifleri II. Abdülhamid'in tarafsızlık ve denge politikasındaki ısrarından ötürü uygulamaya konulamamıştır.

Bâbîâlî'nin işleyişinden kaynaklanan birtakım "teknik sorunlar" da Münir Bey'i diplomatik becerilerini göstermekten mahrum bırakmıştır. Söz konusu sorunların başlıcası telgrafların padişaha arz edilmemesi ya da elçiliğin beklediği cevapların vaktinde gönderilmemesidir. Paris Sefareti'nin işlerini aksatan bir başka ciddi sorun ise Hariciye Nezareti'ne gönderilen Fransızca yazıların vaktinde tercüme edilmemesidir. Uluslararası ilişkilerin baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği bir dönemde Paris gibi bir diplomasi merkezinden gönderilen kritik raporların gecikmeyle işleme konması, Tanzimat'tan itibaren hızla modernleşen ve geniş bir teşkilat yapısına sahip olan Hariciye bürokrasisinin hantallığına ya da geniş imparatorluk topraklarındaki sorunlar yumağının oluşturduğu iş yükünün fazlalığına yorulabilir.

Münir Bey, II. Abdülhamid nezdinde çağdaşı diğer Türk diplomatlarda olmayan geniş krediye sahip bir büyükelçiydi. Fakat Tanzimat diplomatları gibi inisiyatif kullanma ve saraydan bağımsız politika yürütme yetkisine sahip değildi. Bu sebeple makaleye konu teşkil eden Kuzey Afrika hususundaki bölgesel ve makro ölçekli alternatif dış politika teklifleri,

76 Osmanlı Hariciyesi'nde uluslararası antlaşmaların kullanımı için bk. Mustafa Serdar Karabıyık, "International Law for Survival: Teaching International Law in the Late Ottoman Empire (1859-1922)", *Bulletin of School of Oriental and African Studies* 78/2 (June 2015), 271-292.

Yıldız Sarayı'na etki edip nihai süreci belirleyememiştir. Netice'de II. Abdülhamid üzerinde azımsanmayacak nüfuzu olduğu bilinen Münir Bey, günün sonunda verilen emirleri harfiyen uygulamaktan öteye geçememiştir.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişim bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

| YAZAR KATKI ORANLARI | AUTHOR CONTRIBUTIONS | CRediT | Yazar | Author | 1 | 2 |
|-----------------------|--------------------------------|----------|-------|--------|---|---|
| Çalışmanın Tasarımı | <i>Conceptualization</i> | 1 | 60% | 40% | | |
| Veri Toplama | <i>Data Curation</i> | 2 | 60% | 40% | | |
| Araştırma ve Analiz | <i>Research & Analysis</i> | 3-4-6-11 | 55% | 45% | | |
| Orijinal Taslak | <i>Original Draft</i> | 12-13 | 60% | 40% | | |
| İnceleme ve Düzenleme | <i>Review & Editing</i> | 14 | 50% | 50% | | |

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

- Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)
Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS)
Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d)
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik Evrakı (Y.PRK.EŞA)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

2. Tez, Makale ve Kitaplar

- Akarlı, Engin Deniz. "The Defence of the Libyan Provinces (1882-1908)". *Studies on Ottoman Diplomatic History*. 5/75-87. İstanbul: ISIS Press, 1990.
- Akyıldız, Ali – Kurşun, Zekeriya. *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi: Filistin-Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika (Diplomatik Belgeler)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Artuç, Nevzat. "II. Abdülhamid Dönemi Trablusgarp'ta Hamidiye Alaylarının Teşkili". *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014*. 1/55-78. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Bostan, İdris. "The Ottoman Empire and The Congo: The Crisis of 1893-95". *Studies on Ottoman Diplomatic History*. 5/103-120. İstanbul: The ISIS Press, 1990.
- Can, Ömer Faruk. *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çavdar, Necati. "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Dış Politikası". *Türk Dış Politikası (1830-1989)*. ed. Serkan Kekevi vd. 175-265. Ankara: Berikan Yayınları, 2017.
- Çaycı, Abdurrahman. *Büyük Sabra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Çorlu, Salih Münir. "Ecnebi Fikirlerine Sükûn Vermeye Çalışırken". *Cumhuriyet* (3 Birincikanun 1934), 4-5.
- Çorlu, Salih Münir. *Geçmiş Zamanlar: Sultan 2. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin Diploması Yazıları ve Hatıraları*. haz. İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Deringil, Selim. "II. Abdülhamid'in Dış Politikası". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 12/304-306. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Deringil, Selim. "Some Comments on the Concept of Legitimacy in the Foreign Policy of Abdulhamid II". *Studies on Ottoman Diplomatic History*. 1/97-104. İstanbul: The ISIS Press, 1987.
- Fulton, L. Bruce. "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. çev. Ahmet Fethi. 219-263. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Hızlı, Kasım. *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa-II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2022.
- Karabıyık, Mustafa Serdar. "International Law for Survival: Teaching International Law in the Late Ottoman Empire (1859-1922)". *Bulletin of School of Oriental and African Studies* 78/ 2, (June 2015), 271-292.
- Kızıltoprak, Süleyman. "II. Abdülhamid ve Mısır'ın İngiliz İşgaline Karşı Bağımsızlık Mücadelesi", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. haz. Mehmet Metin Hülagü vd. 5/69-93. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Kızıltoprak, Süleyman. *Osmanlı Devleti'nin Mısır'da Son Yüzyılı*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2010.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986.
- Laroui, A. "African Initiatives and Resastance in North Africa and the Sahara". *Africa Under Colonial Domination 1880-1935 General History of Africa*. ed. A. Adu Boahen Heinemann. 7/87-113. California: Educational Books, 1985.
- Mehmed Nuri-Mahmud Naci. *Trablusgarb*. İstanbul: Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti, 1330.
- Minawi, Mostafa. *Osmanlılar ve Afrika Talanı Sabra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi*. çev. Aşşen Gür, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Özyüksel, Murat. "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri". *Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoglu. 5-33. İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nabi. *Trablusgarb, Bingazi ve Cezair-i İsna Aşer Meseleleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334.
- Šubrtová, Marcela. "Great Britain And France On The Way To The Entente Cordiale". *Prague Papers On The History Of International Relations* (2014), 1/79-97.
- Tandoğan, Muhammed. *Büyük Sabra'da Son Osmanlı Tebaası Tevârikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Taylor, Alan John Percivale. *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Clarendon Press, 1954.
- Turan, Namık Sinan. *İmparatorluk ve Diplomasi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yasamee, F.A.K. *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

EKLER

EK 1

Paris Büyükelçisi Salih Münir Bey



Kaynak: (Taha Toros Arşivi, 001561316008-003)

EK 2

Salih Münir Bey'in Osmanlı Devleti'nin hinterland arazisi üzerindeki hukukunun korunmasına yönelik Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği rapora eklediği harita.



Haritada İngiltere ve Fransa'nın nüfuz alanları (sağ taraf) ile Osmanlı Devleti'nin ısrarcı olduğu hinterland arazisi (Tunus ve Trablusgarb'ın altındaki turuncu kısım) görülmektedir.

Kaynak: BOA, Y.PRK.EŞA, 33/68, 4 Rebiulevvel 1317
(12 Temmuz 1899).